

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İŞGÜCÜ PİYASALARI

Yücel UYANIK*

Öz:

20. Yüzyıldan 21.yüzyıla geçiş sürecinde tüm toplumların temel tartışma alanları haline gelen, etkileri hem sosyal hem de ekonomik hayatta ortaya çıkan ve gündemden hiç düşmeyen Küreselleşme süreci her alanda olduğu gibi işgücü piyasalarını da derinden etkilemiştir. Bu değişim kısmi bir nitelik taşımamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler; içerisinde buldukları konjunktüre göre yeni sorunlar ile karşılaşmışlar ve çözüm arayışları içerisine girmişlerdir. Özellikle işgücü piyasasında sermayenin üretimini Dünya'da düşük maliyetli bölgelere kaydırması, gelişmiş ülkelerde enformasyon ve bilgi işçisi talebini artırırken imalat sanayinde istihdamın daralmasına neden olmuş ve işsizliği yapısal bir niteliğe dönüştürmüştür. Üretim, iletişim ve enformasyon teknolojisi kullanımındaki hızlı artış esnek üretim yapılanması ve Dünya genelinde taşeron uygulamaları ile üretim süreçlerinin bölünmesine neden olmuş ve bölünmüş üretim içerisindeki işgücü payı sürekli olarak azalma eğilimine girmiştir. Az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye yatırımları için cazip imkanların sunulması, ülkelerdeki mevcut istihdamın şartları ve ücretleri üzerinde negatif baskı oluşmasına neden olmuştur. Genel olarak küresel düzeyde finansal liberalizasyonla beraber ulaşım, iletişim ve üretim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve bilginin ekonomik bir değere dönüşmesi işgücü piyasalarında öncelikle işsizlik oranlarını artırmış, enformel ekonomik faaliyetlere ve enformel istihdamda artışlara neden olmuştur. Söz konusu süreç içerisinde istihdamın kompozisyonunda da önemli değişimler yaşanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Piyasaları, İşsizlik, Küreselleşme, İşgücü, Enformel İstihdam

LABOUR MARKETS IN THE NEOLIBERAL GLOBALIZATION PROCESS

Abstract:

The changes which appeared as a result of the globalization process which has become the main discussion area and appeared both in social and economic

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, yuyanik@gazi.edu.tr

lives in the transition period from the 20th century to the 21st century. Also there has continuously been on the agenda have profoundly affected labor markets as well as the other fields. This change does not have a particular quality. Developed and developing countries which have been busy on finding solutions to their problems have faced with new problems depending on their development levels. Especially while the shift of the production to low cost areas in the world by the Capital was increasing information and knowledge worker demand it caused the shrinking of the employment in the production industry and made unemployment a structural matter. With The rapid increase in the usage of production, communication and information Technologies in production, the flexible structuring in production and sub contractor applications all over the world, production process has been cut and and labour share in production has been in a trend of continual decrease. The fear of attractive oppurtunities presented in under-developed or developing countries for foreign capital investments has caused a pressure on the conditions and prices of the labour force being employed. Generally with financial liberalization in the global scale, the rapid developments in transportation, communication and production technologies and the transformation of knowledge into an economic concern has firstly increased the rates of unemployment in labour force markets and has caused increases in informal economic activities and informal employment. Within the mentioned process there have been some important changes in the composition of employment.

Keywords: Labour Markets, Unemployment, Globalisation, Labor Force, Informal Employment.

GİRİŞ

‘Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı Eleştirel bir Yaklaşım’ kitabının önsözüne Douglas Dowd şöyle başlıyor; ‘Yirminci yüzyıl sona erdiğinde iki iktisadi gerçeklik alanı keskin ve rahatsız edici bir zıtlık içindeydi. Bir yandan, mevcut kaynakların ve teknolojilerin biraraya gelmesi, tarihte ilk kez, yeryüzündeki altı milyar insanın – halihazırda ya a kuşak boyunca –hiç değilse yeterince beslenmesini, barınmasını, giyinmesini, eğitim almasını ve sağlıklı yaşamasını olanaklı kılıyordu. Öte yandan, aynı nüfusun yarısından fazlası, bunun tam tersine, kötü besleniyor, kötü barınıyor, gereğince giyinemiyor, kötü eğitim görüyor ve tehditkar sağlık koşulları altında, sanayi devriminin –nüfusun iki milyarı aşmadığı- ilk dönemlerindeki bebek ölüm oranlarında ve ortalama ömür düzeylerinde yaşıyordu’. Günümüzde modern bilimin gereklerini yerine getirdiğini ileri süren her çalışma iki asgari standardı taşımak zorundadır. Gerçeklik ve mantık. Ama bu, standartlara tamamen uyan birinin aynı anda bir ideolojiye hizmet edemeyeceği anlamına gelmez. Burada önemli olan o kişinin bulgulara ve mantığa ne kadar bağlı kaldığı değil, hangi soruları sorup, hangilerini sormadığıdır. Kişi başkasının yoksulluğu ya da zenginliği, hastalığı ya da sağlığı,

cahilliği ya da eğitimi huzuru ya da huzursuzluğu vb. toplumsal işleyişin şu veya bu sonucundan habersizdir. Zaman zaman bunları yok saymak veya hasıraltı etmek kolaydır, ama hep mevcuttur. Buradan yola çıkarak Dünyanın her tarafında ve herkesin olumlu ya da olumsuz etkilendiği ileri teknolojik gelişmelerle beraber liberal kapitalist süreç en yoğun tartışmaların yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Hiç şüphesizki bu süreçte olumlu gelişmeler yanında oldukça can acıtan sorunlar ve bu sorunların yarattığı, çözüm bekleyen birçok soru da yanıtlanmayı beklemektedir. Bu çalışmada sınırlılıklar dolayısıyla işgücü piyasalarında ortaya çıkan gelişmeler ortaya konularak sorun alanları ele alınmaya çalışılacaktır.

Sanayi Devriminin yaygınlık kazanmasıyla bütün dünyanın sanayi kapitalizmine açılması, sanayileşme sürecindeki ülkeler arasında şiddetli bir rekabet ortamının oluşmasına ve bu süreç içerisinde yirminci yüzyılın başlangıcında kapitalizmin uzun süreli krizlerle karşılaşmasına neden olmuştur.

Krizin çözümünü; piyasa mekanizmasının kendi başına gerçekleştiremeyeceğini, tam istihdama ulaşmak için efektif talebin yüksek olması gerekliliğine dayandıran Keynezyen Teori, II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde kapitalizmin karşılaştığı krizlerin çözülememesi, devlete yeni işlevler kazandırılması ve buna uygun kurumsal yapılanma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada piyasa mekanizmasının tam istihdamı sağlayamayacağı, bu nedenle üretim – yatırım ve tüketimi artırmanın efektif talebin artırılması yaklaşımına dayanan Keynezyen Teori bu dönemde refah devleti anlayışına geçişin kuramsal altyapısını oluşturmuştur.

Keynezyen Teori sürekli durgunluk ve işsizliğe karşı bir çözüm oluştururken, devlete vermiş olduğu talep artırıcı politikaları üretme işlevi ile Fordist üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu piyasa şartlarının meydana getirilmesini olanak dahiline almaktadır. (Murray,1998: 48)

Gelişmiş ülkelerde “Refah Devleti” az gelişmiş ülkelerde ise “Ulusal Kalkınmacılık” şeklinde biçimlenen ekonomik ve sosyal hayata kamusal araçlarla doğrudan ve dolaylı müdahale eden sosyal devlet yaklaşımı, krizin aşılacak büyüme ve kriz hadlerinin yükseltilmesini sağlamıştır. (Şaylan,1995: 61-67; Sönmez, 1998: 11)

Keynezyen refah devleti uygulamalarıyla devlet; elindeki para ve maliye politikası araçları ile ekonomide kaynak kullanımında etkinliği sağlamak, ekonomide iç ve dış dengeyi oluşturmak ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek gibi görevler üstlenmiştir. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası seviyede sistemin kendisini oluşturmasını amaçlayan yeni kurumsal yapılanmalara gidilmiştir. 1944 yılında Bretton Woods sürecinin dinamiklerinden olan IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün temelleri atılmıştır. Uluslararası ticaretin yayılması ve dengeli büyümesi, sabit döviz kurunun denetlenmesi ve uluslararası ticaret sırasında döviz değişimini kolaylaştırarak dünya ticaretini teşvik etmek amacı taşıyan IMF yanında savaş sonrası ekonomileri yeniden inşa etmek amacıyla Dünya Bankası kurulmuştur. 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşecek olan GATT (Gümrük

Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ise uluslararası ticareti yönetecek kuralları belirlemek ve ulusal ticaret sınırlamalarını azaltmak amacı ile yapılmıştır. (Ellwood, 2002: 29)

1970’li yılların başlarında uzun süreli büyümenin kaynaklarını oluşturan Keynezyen refah devleti uygulamaları; iç pazarların doyması, tüketicilerin seri üretim mamülleri yerine, kişisel ihtiyaçlarına cevap veren esnek tarzdaki ürünleri tercih etmesi, hammadde fiyatlarının aşırı yükselmesi, Bretton Woods sisteminin iki ayağını oluşturan “altın döviz standardı” ve “sabit kur”un terk edilmesi sorgulanmaya başlanmıştır. (Dağdelen, 2004: 4; Bozkurt, 2000: 12)

1970’lerde beliren stagflasyon ile birlikte bu süreçteki gelişmeler küreselleşme yönünde önemli değişimler ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası süreçten bu döneme kadar devam eden ve “altın çağ” olarak ifade edilen Keynezyen politikalar terk edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde içe dönük sanayileşme stratejileri uygulayan ülkelerin artan finansman gereksinimlerini karşılamak amacıyla petrol ihracatçısı ülkelerin ellerindeki dolar rezervleri ve fonlar sanayileşmiş ülkelerin finans kuruluşları yoluyla az gelişmiş ülkelere yönlendirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler yoluyla önemli bir artış gösteren uluslararası özel finansal akımlar, bir yandan az gelişmiş ülkelerde uygulanmakta olan içe dönük sanayileşme modelinin bir süre daha sürmesine imkan verirken, diğer yandan özel finansal piyasaların önemini artırarak küresel dalganın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan uluslararası borç krizi ile birlikte uluslararası kuruluşlar güdümünde neoliberal politikaların az gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmını kapsayacak biçimde yaygınlaşması söz konusu olmuştur.

Yukarıdaki gelişmelerle eşzamanlı olarak klasik liberalizmi savunan Neo-Avusturya Okulu, Chicago İktisat Okulu vb. okullar ve iktisatçılar tüm dünyada neoliberalizmin etkili olmasını sağlamışlardır. (Aktan, 1994: 27)

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren iktisadi, siyasi, kültürel yapı ve süreçlere damgasını vuran; temelde kapitalizmin gelişmesi, yayılması ve derinleşmesi anlamını taşıyan, IMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ile çokuluslu şirketlerin yeni teknolojik devrimlerle beslenen bu süreç dünya ekonomisini tek bir bütün olmaya yöneltmektedir. Sermaye, üretim ve hizmet faaliyetleri, ticari ve teknolojik gelişmeler uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. (Şaylan, 1996: 22; Aktan, 2002: 2)

Kapitalizmin yaşadığı yapısal krizin sonucu olarak ortaya çıkan küreselleşme sürecinde IMF ve Dünya Bankası’ nında katkılarıyla neoliberal ekonomi politikaları az gelişmiş ülkelerin, mal ve faktör piyasalarında fiyat müdahalelerinin kaldırılması, KİT’ lerin özelleştirilmesi, dış ticaret ve finans piyasalarının liberalizasyonu, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinde özelleştirmelerin yaygınlaştırılması gibi amaçları ön planda tutarak bu ülkeleri dışa açık serbest piyasa

ekonomisi doğrultusunda dönüştürmeye etkin katkıda bulunmuştur. (Senses, 2004 :1 ; Went, 2004: 7)

Bunların yanı sıra teknolojik gelişmelerin hızla yayılması, üretim teknik ve teknolojisindeki yenilenmeler, bilgisayar-internet kullanımındaki ilerlemeler, iletişim teknolojisindeki hızlı yayılma dünya çapında yeni teknolojilerin üretilmesi ile beraber bunların ekonomiye yansması dünyada küreselleşme eğilimini hızlandırmıştır. (Paksoy, 2000: 7; Bozkurt,1996: 51) Dünya ekonomik sisteminde kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve uluslararası bağımlılığın artması (Vandenbrouckce, 1998:7) finansal hareketler, teknoloji transferi ve bireysel dolaşımın ulusal ekonomi ölçeğinin dışına taşmasına ve dünya çapında bütünleşmiş bir ekonomi yaratılmasına neden olmuştur. (Temiz, 2004: 3-4). Bu yapı literatürde küreselleşme olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak ana kurgusu sermayenin uluslararası düzleme taşınmasıyla biçimlenen küreselleşme; ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda hızla yapısal dönüşümlere ve tartışmalı gelişmelere yol açmaktadır. Bu olgu, kapitalizmin doğasından, bilhassa politik ve sosyal alanlarla ilişkisinden ayrı analiz edilemez. (Adda, 2003: 19) Toplumsal ilişkilerde zaman ve mekan açısından genişleme, derinleşme, küçülme ve hızlanma etkileri yaratan küreselleşme; değişimi, bu değişime karşı olumlu yada olumsuz tepkileri, hem aktörler hem kurumlar hem de düşünsel anlamda yenilikleri zorunlu hale getirmiştir. Böylece küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan köklü yapısal değişimde sanayi toplumu yerini farklı yapısal özellikler gösteren bilgi toplumuna bırakmaktadır. (Dikkaya ve Özyakışır, 2006: 155-156)

D) İŞGÜCÜ PİYASASINDA DEĞİŞİM VE SORUN ALANLARI

Fordist üretim sisteminden post-fordizme dönüşüm, başka bir ifadeyle refah devleti zihniyetinden rekabet devleti zihniyetine dönüşüm işgücü piyasalarında önemli birçok değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarla beraber işgücü piyasalarında, yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkması ile birlikte işgücünün kutuplaştırıldığı, esneklik uygulamalar ile birlikte ücretlerin olumsuz etkilendiği yeni bir dönem yaşanmaktadır. 1970' lerde sanayileşmiş ülkelerde başlayan endüstri yoğunluğunun azaltılması süreci, bu ülkelerde hizmet sektörünün büyümesine ve uluslararası finans faaliyetlerini artmasına neden olurken, bazı temel üretim faaliyetlerinin ise gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasına da yol açmıştır. Ancak tasarım, proje, teknik araştırma ve geliştirme aşamalarında nitelikli ve yüksek ücretli işgücünün gelişmiş ülkelere istihdamına devam edilmiştir. Üretimin sıradan aşamaları ise az gelişmiş ülkelere transfer edilmiştir ve hala edilmektedir. Bu yapılanma, işgücü piyasasında bölünmenin temel nedenini oluşturmaktadır. (Ataman, 1999:7) Bu anlamda işgücü piyasalarının küreselleşmesi; esas olarak, farklı ulusal işgücü piyasalarının birbirini daha kolay etkilemesi ve küresel işgücü piyasasının yeni bir işbölümünü ortaya çıkarması biçiminde gerçekleşmektedir. (Yalınpala,2002:264;

Ongan, 2005:90) İleri teknoloji üterimi ve ürünlerine sahip ülkelerin orijindeki uluslararası sermaye, gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayinde artan doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla, emek-yoğun imalat sanayi ürünlerinin ve üretim sürecinin maliyetini bu ülkelerdeki ucuz ve yasal koruma altında olmayan işgücünden faydalanarak aşağı çekmektedir. Sonuç olarak merkez ülkeler tarafından yönlendirilen gelişmekte olan ülkeler, ihracata yönelik kalkınma politikaları yoluyla gelişmiş ülkelerin pazarlarına emek yoğun imalat sanayi ürünleriyle girme rekabetine dayalı bir sürece dahil edilmektedirler. Rekabet gücünü belirleyen faktörler arasında yer alan “ucuzluk ve kalite” çalışma hayatının boyutlarını ve standartlarını etkileyecek teknolojik yenilikler, yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar, yerli paranın yabancı paralar karşısındaki değeri, işgücü verimliliği ve reel ücretlerdeki değişimler gibi birçok faktörü gündeme getirmektedir. Küresel işgücü piyasası dikkate alındığında; sermayenin bir ülkeye ait işgücü piyasasına bağımlı olmadığı, farklı ülkelerin işgücü piyasasına açılan geniş bir alanla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu noktada işgücü piyasalarının küreselleşmesi, uluslararası akışkanlığı yüksek olan sermaye bakımından değişik ülkelerdeki işgücünün açık rekabete sokulduğu bir uluslararası işgücü piyasası işlevi üstlenmektedir. (Koray, 1995:759) Böylece dünyanın bir çok bölgesi dünya ölçeğinde işgücü maliyetlerinin düşürülmesinde önemli bir rol oynayan “ucuz işgücü rezervleri” biçimine dönüştürülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin herhangi birinde ücretlerin artırılması doğrultusunda toplumsal baskıların ortaya çıkması halinde uluslararası sermayenin üretimi alternatif ucuz işgücü merkezlerine yönlendirebilme yada dışarıda üretmek üzere bu merkezlerdeki taşeronlara verme imkanını doğmuştur. Başka bir ifadeyle, bol miktarda ucuz işgücü arzı bulunduran “yedek ülkelerin” varlığı daha aktif ihracat ekonomilerindeki ücretlerin ve işgücü maliyetinin hareketini bastırma imkanına sahiptir. (Choasudovsky, 1999:95) Genellikle sermaye ve teknoloji sıkıntısı çekmekte olan az gelişmiş ülkeler, yabancı yatırımları ülkelere çekebilmek amacıyla özel sermaye için koruyucu iş hukuku mevzuatının geliştirilmemesi, özel yatırımcının imtiyazlı olarak korunması, vergi muafiyeti, vergi indirimi vb. teşvik tedbirleri getirebilmektedirler. (Kutal ve Büyükeluslu, 1996:40)

Bu şekilde küreselleşme ile değişikliğe uğrayan işgücü piyasaları çoğu ülkede benzer özellikler göstermeye başlamıştır. İşgücü piyasasının mevcut haliyle dünya ekonomisinde işsizliğin artmasına neden olan yapısal özellikleri; ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim yapısındaki değişim, işgücündeki yapısal değişim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler dünya genelinde istihdamı olumsuz etkilemiş ve işsizlik kronik bir problem haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise işsizlik, yoksullukla iç içe geçen bir sarmal bir yapı oluşturmaktadır. Dünyada üretim artarken istihdam azalmakta ve işgücü başına üretim miktarı yükselmektedir. Gelişmiş ülkelerde işgücüne katılma oranı giderek gerilemektedir. (Baştaymaz, 1998:21) Teknolojik gelişmeler yüksek nitelikli işgücü ihtiyacını artırmakta, niteliksiz yada düşük nitelikli işgücüne olan talep azalmaktadır. Dünyada ciddi bir işsizlik sorunu yanında nitelikli

işgücü açığı da istihdam sorununu ağırlaştırmaktadır. Bütün bu gelişmeler ışığında işgücü piyasalarında işsizlik, esneklik, istihdamın sektörel değişimi, enformel sektör ve enformel istihdamın yaygınlaşması yönünde hızlı gelişimin ortaya çıktığı görülmektedir.

A) İşgücü Piyasasında Esnekleşme

Üretimin küreselleşmesi sürecinin en belirgin özelliğinin mikro elektroteknikteki gelişmelere bağlı olarak programlanabilir otomasyon teknolojileri ile donanmış yeni sınai üretim örgütlenmelerinin ortaya çıkması olduğu söylenebilir. Bu sistem, üretimin hızlı, ürün kalitesinin yükseldiği en son teknolojileri kullanarak değişen talebe anında cevap verebilen, ürün çeşitliliğinin olduğu sıfır stokla çalışılan, tam zamanında üretimin söz konusu olduğu bir sistemdir. (Yalınpala, 2002:276)

Esnek üretimde tek amaçlı makineler yerine; genel amaçlı işgücü ve sermayeden tasarruf sağlayan otomasyon teknolojileri ile donanmış bir üretim süreci söz konusudur. Teknoloji; işgücünün üretim aracı çevresindeki örgütlenme biçimini ifade eden bir kavram olduğundan, bu sürecin dönüşmesi; üretim teknolojisinde ve teknik işbölümündeki farklılaşma sonucu işgücünün üretim araçlarıyla, birbirleriyle ve üretim araçlarını denetleyenlerle kurdukları ilişkinin değişmesi anlamını taşımaktadır. (Tanyılmaz, 2000: 87) İleri teknoloji vasıtasıyla biçimlenen yeni iş süreçleri tam zamanlı ve sürekli istihdam ihtiyacını ortadan kaldırmakta, bu doğrultuda gelişen yeni iş ve meslek alanları yanında standart dışı istihdam biçimleri ağırlık kazanmakta ve işgücü piyasalarının esnekleşmesine yönelik uygulamalar yaygınlaşmaktadır. (Ongan, 2005 : 96) İşgücü talebindeki esnekliğin ve dalgalanmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan esnek çalışma biçimleri ile geleneksel “belirsiz süreli” hizmet sözleşmelerinden “belirli süreli” dönemseller yada geçici nitelikli hizmet sözleşmelerine doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır. Kısmi zamanlı çalışma, geçici yada mevsimlik çalışma, taşeron işçiliği, evde çalışma, tele – çalışma gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkan tipik istihdam modeli, sermayeye işgücünün sosyal maliyetlerinden kurtulma ve kar oranlarını artırma imkanı vermiştir. Esnek işgücü piyasaları tartışmaları işletme bazında kullanılan çekirdek işgücü ve ihtiyaç duyulduğunda istihdam edilen çevre işgücü kavramlarını beraberinde getirmiş ve bu süreç ikili işgücü piyasasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Firmalar tarafından talep edilecek çekirdek işgücü yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü yeteneklere sahip olacak ve sürekli çalışmak üzere istihdam edilecektir. Diğer taraftan bu işgücü grubu dışında kalanlar ise firmanın pazardaki rekabet gücüne göre atipik istihdam ilişkileri çerçevesinde değerlendirileceklerdir. Küreselleşme, işletmelerin dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan üretim faktörlerinin en karlı bileşenlerini biraraya getirmek suretiyle üretimde bulunmasını, farklı işlerin farklı coğrafyalarda yapılmasını mümkün kılmıştır. (Yalınpala, 2002:280) İşlerin bölünerek farklı işyerleri ve ülkeler arasında dağıtılması, işgücünü, sahip

oldukları nitelik düzeyiyle orantılı bir işbölümüne itmektedir. İşin vasıf gerektirmeyen emek – yoğun süreçleri işgücü piyasasının çevresel alanında gerçekleşirken, vasıf gerektiren sermaye – yoğun üretim süreçleri işgücünün merkez alanında yapılmaktadır. Uluslararası yatırım yapan şirketlerin aşırı kar elde etmek için izledikleri stratejilere bağlı olarak yeniden yapılandırılan uluslararası işbölümünün temelini “esnek uzmanlaşma” oluşturmaktadır. Sermayenin esneklik stratejisine bağlı olarak da yaşanan bu değişimler, işçi sınıfının yapısında da belirli değişimler yaratmaktadır. İşçi sınıfının iç yapısındaki farklılaşma yani “heterojenleşme” ilk olarak çekirdek işgücü ile çevre işgücü farklılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Çekirdek işgücünün niteliği özellikle metropol ülkelerde hızla değişmekte, geçmişte imalat sanayi işçileri çekirdek işgücünü oluştururken, bugün çekirdek işgücü statüsünü teknolojik ve bilgi yoğun sektörlerde, görece olarak, yüksek ücret ve rahat çalışma koşullarına sahip beyinsel işgücü oluşturmaktadır. (Yalınpala, 2000:281; Kazgan, 2002: 213) Diğer taraftan çevre işgücünün gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkelerde üretim ve özellikle hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Taşeronlaşmanın artması da esnekleşme sürecinin bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Bu tarz esnekleştirme uygulaması mal veya hizmet üretimini bölümlere ayırdıktan sonra, bunların her birini veya birkaçını taşeronla vermek, yani üretim sürecini taşeronlaştırmaktır. Taşeronlaştırma üretimin aşama ve bölgesel olarak parçalanmasına ve işgücünün düşük maliyetle kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Uluslararası ölçekte bakıldığında ise ; bir ülkedeki ana şirketin üretim sürecinin belirli bir aşamasına mal veya hizmet olarak girdi sağlama için diğer bir ülkedeki firmayla sözleşme yapması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çevre işgücünün örgütlenmesi önündeki en önemli güçlüklerden biri esneklik uygulamaları olmaktadır. Bu süreçte yarı zamanlı yada geçici işçi çalıştırma, işçi sayısında işverenin istediği gibi değişim yapabilme, taşeronlaştırma yoluyla büyük firmaların daha önce işlerinde yürüttükleri işleri sendikasız hatta güvencesiz işçiyle çalışan “küçük çaplı firmalara” devretmeleri kaçınılmaz uygulamalar olarak devreye sokulmuştur. Nitekim gelişmiş yada sendikaların yerleştiği gelişmekte olan ülkelerde sendikali işçi sayısı giderek azalmış ve 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde çalışanların %20’ den fazlasının sendikali olduğu ülke neredeyse parmakla gösterilecek kadar azalmıştır. (Kazgan, 2002: 211) Küresel olarak bakıldığında gelişmekte olan ülke hükümetleri, yatırımın artması, işsizliğin baskısının azalması, ihracatın artıp dış borçların ödenmesi gibi ulusal düzeydeki sorunların yanı sıra, sermaye lehine davranması için sınıfsal baskılarla karşılaşmaktadırlar. Bir yandan yerli sermaye dış rekabet karşısında karlılığının azalmaması ve dış sermaye ile işbirliğine girebilmek için sosyal hakların, var olduğu kadarıyla sendikal faaliyetlerin baskı altına alması yönünde hareket ederken diğer taraftan yabancı sermayenin de aynı amaçla hareketi söz konusu olmaktadır. (Kazgan, 2002: 212 – 213)

B) İşsizlik Oranlarında Artış

Üretim toplumunda istihdamın; daha genel bir ifadeyle çalışmanın yaşamı şekillendirdiği görülmektedir. Çalışma, modern düzenlemenin analitik açıdan farklı üç düzeyinde; bireysel, toplumsal ve sistemle ilgili merkezi bir konuma sahiptir. Çalışma hem bireysel yaşamın hem toplumsal düzenin hem de toplumun hayatta kalma kapasitesinin temel unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışma toplumların merkezinde yer almakta, sosyal bütünleşmeyi sağlamakta ve bireyin yaşamını tasarlamaktadır. 1970'li yıllara kadar modern toplumlar tam istihdam seviyesine ulaşmışlardır. Bu toplumlarda insanların kurumlarla olan ilişkileri istihdam ve çalışma temeline dayalı olarak yürütülmekteydi. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde post – modernist süreçle beraber, işgücünden tasarruf eden teknolojik atılım, yüksek ekonomik büyümenin sağlanması gibi gelişmeler çalışmanın azalması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Esas itibarıyla esnek olmayan işgücü arzını işsizliğin temel sebebi olarak değerlendiren yeni – liberal yaklaşımın, mevcut ekonomik bunalımın temel sorumlusu olarak sosyal devleti göstermesi, işsizliğin önlenmesi ve istihdamın artırılmasının yegane unsurunun özel sermayeyi işaret etmesi bu yaklaşımın yanında sorunlara pratikte çözüm üretmekte yetersiz kaldığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan işsizlik, gelişmiş ülkelerde de sanayi sonrası topluma dönüşme sürecinde vasıfsız işgücüne olan talebin azalmasına paralel, kısa süreli ve devresel olma özelliğini kaybederek yapısal bir sorun biçimine dönüşmüştür. 2003 Yılı Dünya İstihdam Raporunda işsizliğin 180 milyona ulaştığı, özellikle iktisadi şoklara karşı istihdam süreçleri daha kırılgan olan kadınların ve gençlerin olumsuz olarak daha çok etkilendikleri, 2002 yılı sonunda yoksulluk ücreti ile çalışanların sayısının 550 milyona çıktığı belirtilmiştir (ILO, 2003: 1-2). 1990'lı yılların ortalarından itibaren Dünya'da işsizlik bir taraftan işgücü arzının sürekli artması diğer taraftan da iş yaratma kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle sürekli artış eğilimindedir. ILO verilerine göre 2005 yılında işsiz sayısı yaklaşık 192 milyona ulaşmıştır (ILO, 2005: 10). 1970'li yılların başında gelişmiş Avrupa ülkelerinde ortalama %1-2 oranında değişen işsizlik, bu dönemden sonra hızla yükselmiş ve temel bir toplumsal sorun haline dönüşmüştür (Sapançalı, 2003:143). İşsizlikle ilgili verilere bakıldığında işgücünün üretim içerisindeki payının azalmakta olduğu görülmektedir. Fordist yapının hakim olduğu dönemde imal edilen ürünlerin maliyetinde işgücü %55 oranında yer alırken günümüzde %11-12 düzeyine gerilemiştir. Günümüzde bilgisayar entegreli üretim işgücünü temelden etkilemekte teknolojik yapılar üretimin alt basamaklarının kaybolmasına neden olmaktadır. Günümüzde Dünya ekonomisinin dörtte birini denetim altında bulunduran 200 civarındaki dev şirketler üretim ve yaptıkları ciro açısından yaklaşık dört misli büyüme sağlamalarına karşılık, istihdam ettikleri işgücünü %25 oranında azaltmışlar ve Dünyada faal nüfusun yalnızca %0,75'ine çalışma imkanı taşıyan yapılar haline gelmişlerdir (Ekin, 2000: 48; Işıklı, 2005).

Küresel olarak büyük bir sorun olan işsizlik yanında, eksik istihdam da yine ciddi olarak değerlendirilmesi gereken bir başka sorun alanıdır. Mevcut işsizlere ek olarak Dünyada çalışanların %25-30 kadarının eksik istihdam edildikleri tahmin edilmektedir. Ancak işgücü piyasasında çalışanların statülerinin hızlı değişimi eksik istihdam oranlarının gerçeği yansıtmada noktasında yetersiz kaldığı da belirtilmektedir (Kapar, 2005:195-196).

Bu noktada işsizlik ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da işsizliğin süresindeki artış eğilimidir. 12 aydan daha uzun süreli işsiz kalanlar hızla artmaktadır. Bu süreç, işgücünün iş arama sürelerini artırırken daha önceki işlerine göre daha olumsuz şartlarda iş kabul etme mecburiyeti ile karşı karşıya kalmalarına neden olmakta, yaşam koşullarında olumsuz değişiklikler yapma eğilimine girmektedirler.

C) İstihdamın Sektörel Değişimi ve Azalan Sanayi İstihdamı

Teknolojik gelişmeler ve teknolojinin nitelik değiştirmesi, bilgisayarlaşma, endüstride üretkenliği artırmış, insan gücü yerine bilgisayara geçilmiş, insanın entelektüel düzeyini geliştirmiş, ekonomide yeni üretim sektörlerinin ortaya çıkmasına yol açmış, böylece sanayi üretiminin ağırlığı azalarak, sanayinin yerini giderek hizmet sektörü ile bilgisayar ve uzay teknolojilerini üreten imalat sektörü almaya başlamıştır. Hizmetler içinde de enformasyonun elde edilmesi, işlenmesi, saklanması ve kullanılması ile ilgili olanlar ve bununla bağlantılı olarak bankacılık, reklamcılık, tasarımcılık gibi sektörler gelişmiştir. Yeni teknolojilerin sektörler üzerindeki etkisi tüm sektörlerde aynı olmamakta; kısa dönemde gelişmelerden en çok etkilenen sektör hizmetler sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni teknolojinin yayılma sürecini ekonomik, sosyo-politik ve kurumsal birçok faktör etkilemektedir. Sermaye yoğunluğunun yüksek yada büyük çaplı bir değişimle yeniden yapılanmanın gerektiği ürün tasarımında temel değişikliklerin zorunlu olduğu sektörler ile verimliliğin yüksek olduğu sektörlerde yeni teknolojilerin yayılması nispi olarak yavaş olmaktadır. Hizmetler sektöründe ise, imalat ve tarım sektörüne oranla sermaye yoğunluğunun daha az, verimliliğin düşük ve işgücü yoğunluğunun yüksek olması, yeni teknolojilerden daha fazla yararlanılmasına yol açmaktadır. Yeni teknolojiler ile hizmet sektörünün önemi artmakta ve kapsamı değişerek zenginleşmektedir. Hizmet sektörü dağıtım hizmetleri (ulaşım, haberleşme, toptan ticaret, perakende ticaret), üretici hizmetler (bankacılık, sigortacılık, mühendislik v.b.), sosyal hizmetler (sağlık, eğitim v.b.) ve kişisel hizmetler (ev hizmetleri, spor, onarım, eğlence v.b.) olarak sınıflandırılmıştır. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasında enformasyon teknolojileri önemli bir rol oynamış, bilgi ve hizmet işleri ile işçileri yaşanan süreçte önem kazanmış, mavi yakalı işçiler ve imalat işleri eski önemlerini yitirmeye başlamışlardır. Bilgi ve enformasyon sektörlerinin ön plana çıkması sanayi toplumunun mavi yakalı işçisine olan talebi azaltmış ve belirli sektörler dışında firmalar küçülme yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte beyaz yakalı bilgi işçisine olan talep artarken, yaşanan

gelişmeler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işsizliği önemli bir sorun haline gelmiştir. (Yalınpala, 2002:287-289) 1980'li yılların başında küresel anlamda işgücünün tarımdaki istihdam payı %53, sanayideki payı %18,5 ve hizmet sektöründeki payı %26,75 düzeyinde iken 2000'li yıllara girildiğinde mevcut gelişmeler sonucunda küresel işgücünün istihdamdaki dağılımı tarım %16, sanayi %25, hizmetler ise %59 şeklinde olmuştur. (World Bank, 2002: 56-57) Hizmetler sektöründeki büyüme sanayileşmiş yüksek gelirli ülkelerde ise kendini daha fazla göstermiş bu dönemde hizmetler sektörünün istihdamdaki payı yaklaşık %72 olmuştur. Küresel olarak sanayi istihdamı gelişmiş ülkelere kaymış, doğrudan yabancı yatırımların tercihi olan ucuz ve niteliksiz işgücü, tarım çalışanlarından kentsel alanlara geçenlerin sanayi sektöründe istihdam edilmesini beraberinde getirmiştir. (World Bank, 2002: 58)

D) Ekonomide Enformelleşme ve Enformel İstihdam

Neoliberal küreselleşme sürecinde işgücü piyasalarında gerçekleşen liberalleşme eğilimine yönelik en önemli eleştiri ve endişelerden biri, bu sürecin eşitlikçi ve düzgün uluslararası liberalizasyon yerine, gelişimin sermaye ve mal piyasalarının lehine bir kuralızsızlaştırma şeklinde yürütülmekte olduğu, bunun yanında ortaya çıkan riskin telafi edici hiçbir mekanizmaya sahip olmadığı yönünde belirlemektedir. Bilhassa geçim sağlayabilmek için başvuru alan enformel sektör, finansal krizler sonunda işini kaybeden insanlar tarafından daha da büyütülmekte, gelir ve ücretler düşmekte, sonuçta; sosyal güvenlik sistemleri de etkinliklerini kaybederek çökmektedirler. (Esim, 2001:3) Küreselleşmenin hız kazanmasıyla beraber formel sektörde enformelleşme eğilimi hızlanmıştır. Enformel sektörün formel sektörle olan bağı, ucuz mal ve hizmet üreticisi aynı ürün piyasasındaki bir rakip veya işgücü fazlası için istihdam kaynağı olmasının yanı sıra; ara veya nihai malların formel sektör tarafından kullanılmasıyla ortaya ileri doğru kurulan bağlantıları ile yapısal karşılıklı bağımlı hale gelen bir sektör biçiminde oluşmaktadır. (Erdut, 2005: 16) Ekonominin gelişme seviyesi, kalkınmanın gerçekleştirilememesi, istihdam imkanlarının yaratılmaması gibi faktörler enformelleşme sürecine katkıda bulunmaktadır. Özellikle tarım ve hizmet sektörlerinin ağırlıklı olması ve bu sektörlerin denetiminin güçlüğü, işletmelerin giderek daha küçük ölçekli yapılanmaları enformel ekonominin diğer nedenleri içerisinde sayılabilir. Bunlara ilave olarak; ekonomik hayattaki istikrarsızlık, ekonomik krizler, maliyetin düşürülmesi amacı, eğitim seviyesinin yetersizliği, evde üretim olanakları ekonominin enformelleşmesi yönünde etkili olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere özgü ve geçici olduğu düşünülen enformel faaliyetlerin gelişmiş kapitalist ekonomiler içinde önemi artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve küresel üretim ağlarının genişlemesi enformel üretim süreçleri tarafından desteklenmektedir. Formel sektör, maliyetleri azaltma kaygısıyla enformel sektöre karşılıklı bağımlı hale geldiğinden, enformel sektörü dönüştürmesi için hiçbir sebep

kalmamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme deneyimleri de enformel sektörün geçici değil, formel sektörün genişlemesi sırasında var olabileceğini ve süreklilik kazanabileceğini göstermiştir. (Erdut,2005: 16)

Bugün gelişmekte olan ülkeler ele alındığında enformel ekonominin toplam ekonomi içerisindeki payı yaklaşık %40 civarına ulaşmıştır. Bu oran geçiş ekonomilerinde %38, OECD ülkelerinde ise %18 civarında bir boyuta ulaşmıştır. (Schneider, 2002: 7-12) Küresel boyutta enformel ekonominin ABD ekonomisi büyüklüğüne ulaştığı ve 9 trilyon Dolar olduğu tahmin edilmektedir. (Llosa, 2004: 434-435)

Son yıllarda literatürde enformel sektör kavramının yerini uluslararası istatistiksel tanıtımda yer almayan enformel istihdam biçimlerini de kapsayacak biçimde “enformel ekonomi” kavramı almaktadır. Kavram, işletmelerden çok istihdam üzerinde odaklanan tanıtımı ve terminolojisiyle kayıt dışı işletmelerden yasal düzenlemelerin tamamen yada kısmen dışında kalan çalışma ilişkilerine doğru kaymaktadır. İstihdam ve çalışma ilişkileri bakımından yaşanan sorunların sadece enformel ekonomiyle sınırlı olmayıp, formel ekonomiyle de kısmi bir ortak alan oluşturması bu eğilimin temel nedenidir. Enformel ekonomi ifadesinin kavramsal çerçevesi, bir taraftan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enformelleşme sürecini hem işletmeler, hem istihdam biçimleri, hem de çalışma ilişkileri boyutlarıyla bir bütün olarak kapsamakta, diğer taraftan küresel ekonomide hem formel hem de enformel istihdamda bulunabilen “çalışan yoksulları” iş gücü piyasasına dahil etme arayışını ortaya koymaktadır. (Erdut, 2005: 17) Bu anlamda enformel ekonomi üretim ve çalışma ilişkileri bakımından yasal düzenlemelerin kapsamındaki işletmelerden oluşan formel ekonomi dışında kalmaktadır. Bununla birlikte, üretimi veya çalışma ilişkileri çoğu zaman kayıtsız veya düzenlenmemiş olmasına rağmen, enformel ekonomi, yasal mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımına ilişkindir. Üretimin sürecini parçalara ayırarak, işgücünün enformel istihdam şekillerinde küçük işletmelerde yaptırılması büyük işletmelere işgücü maliyetini düşürme imkanı sağlaması ve enformelleşmenin benimsediği ülkelerin uluslararası pazarlara girip rekabet edebilmek amacıyla işgücü maliyetlerinin aşağı çekilebilmesine zemin hazırlayan taşeron ilişkilerine yönelmeleri enformel istihdamı giderek artırmaktadır. (Toksöz, 2006: 2) Bu bağlamda işgücü piyasalarında esneklik uygulamaları, işgücünün homojen niteliğini kaybederek, çevresel işgücünün büyümesi, eşitsizlik ve kutuplaşmanın artması enformel istihdamın boyutlarını yükseltmektedir.

Ekonomik gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ülkelerin formel istihdam boyutları da farklılık göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde formel istihdam toplam istihdamın %84'üne tekabül ederken, bu oran orta gelirli ülkelerde %58, düşük gelirli ülkelerde ise %17 civarında şekillenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin büyük olması ve sosyo-ekonomik imkanların yetersizliklerinden dolayı gelişmiş ülkelere nazaran daha büyük bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Yine bu

ülkelerde kadınların %60' ından fazlası enformel ekonomide istihdam edilmektedir. (ILO, 2002: 17) Küresel düzeyde bakıldığında enformel istihdamın, kurumsal istihdama oranı AB ülkelerinde %20, ABD'nde %12, Arjantin' de %43; Brezilya'da %35,3, Hindistan'da %44,2 civarında olduğu görülmektedir. (Toksöz, 2006: 50)

Sonuç olarak formel ve enformel ekonomiler arasındaki bağlantılar; formel istihdamda daralma ve ilişkilerinin enformelleşmesi yönünde güçlenmektedir. Bu süreçte formel ve enformel istihdamda yer alan çalışanlar giderek yoksullaşmakta ve eşitsiz dağılım sonucu dışlanmaktadır. Enformelleşmenin getirdiği eşitsizlik, güvencesizlik ve yoksullaşma sürecinde kadınlar daha çok etkilenen gruba oluşturmaktadırlar. (Erdut, 2005:46) Enformelleşme; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki güç, yetkinlik ve çıkar farklılıklarını artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar enformel faaliyet ve istihdamı teşvik etmekte, küresel rekabet ve borç yükü olumsuz gelişmeleri önleme çabalarının hareket alanını daraltmaktadır. (Erdut, 2005: 96)

SONUÇLAR

Fordist üretim yapısının sorgulanması, finansal liberalizasyon akımları yanında üretim teknolojileri, enformasyon ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı değişim ve gelişmeler, her alanı etkileyen sermaye akışkanlığının işgücü piyasasını da etkileyerek önemli değişimleri beraberinde getirmesine yol açmıştır.. Küreselleşme sürecinin geniş bir coğrafya üzerindeki iş bölümüne dayalı kurgusu ile gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında yeni organizasyonel yapılar ortaya çıkmıştır. Bu organizasyonlar, gelişmekte olan ülkeler tarafından geç kalmışlıklarını telafi etmek ve sanayileşme isteklerini gerçekleştirmek, gelişmiş ülke ekonomilerinin de; düşük maliyetli işgücüne ulaşmak amaçlarını ön plana çıkarmaktadır.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke işletmeleri ile yaptıkları bu organizasyonlar, sanayi toplumu ve bilgi toplumuna geçiş süreci için önemli bir fırsat olarak görülerek küresel üretim sürecinin hızlanmasını sağlamaktadır. Bu yapılanma gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında fason üretim temelinde oluşan işbölümünde, gelişmiş ülkelerin imalat sektörü için ihtiyaç duyduğu vasıfsız veya yarı vasıflı çevre işgücünü düşük ve güvencesiz istihdam sürecine yerleştirmiştir. Ancak gelişmiş ülkeler Ar-Ge yatırımları yoluyla az gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelişmişlik farklarını daha da açmaya devam etmişlerdir..

Post – Fordist süreç içerisinde işgücü piyasalarında süre ve biçim açısından esnekleşme eğilimi artmıştır. Teknolojik gelişmeler, üretimde işgücünün payını giderek azaltırken, yüksek vasıflı işgücü ihtiyacını artırmıştır. Bu gelişme vasıfsız ve yarı vasıflı işgücü talebini daraltırken, bu grubun yüksek vasıflı işgücü ile arasındaki ücret

farkını açmıştır. Sonuç olarak bilgi işçisi olarak nitelendirilen vasıflı işgücü ile imalat sanayindeki vasıfsız işgücü arasında ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte küresel sermaye hareketliliğinde olduğu gibi yüksek vasıflı işgücü de hareketlilik kazanmıştır. Ancak işgücü piyasasının diğer bölümlerinde yer alan gruplar yerel koşulların etkisinde kalmaktadırlar. Homojen ve kitlesel özellikli fordist yapıya ait kurumsal yapılanma; bu gelişmeler neticesinde işgücü piyasalarındaki etkilerini kaybetmektedir. Bir taraftan işsizlik, diğer taraftan istihdam içerisinde yeterli gelir elde etme imkanının ortadan kalkması dünyanın her tarafında sosyo-ekonomik birçok sorunu beraberinde getirmektedir. ‘İşten çıkarma’ ve ‘taşeronlaşma’ terimleri aslında zengin ülkelerde işlerine son verilen çalışanlar için ücretleri ve sosyal yardımları dışında itibarlarını da düşürmüştür. Bunun yanında ‘yükselen ekonomiler’deki kitlelerin başlarına gelenler var, yani, ‘tarım işletmelerinin’, ‘ihracat birliklerinin’ ve ‘modernizasyonun’ o insanların ülkeleri, kültürleri, geçimleri ve tabii itibarları üzerindeki onulmaz yıkımı var – ve bu yıkım o insanları, hangi korkuları ve tehlikeleri barındırdığı belirsiz düşman kentlerde, bu kentler ister kendi ülkelerinde ister yabancı ülkelerde olsun, kötü ağır işlerden bir geleceğe mahkum etmektedir (Dowd, 2008: 261). Tüm toplumsal sistemler olağan işleyişleri içinde daha fazla kazanan birilerini üretirken, günümüzdeki kapitalist küreselleşme bunu daha belirgin bir biçimde yaparken, kazananla kaybeden arasındaki fark, bir daha hiç kapanmamacasına büyümektedir. Ancak şu noktanın unutulmaması gerekmektedir; işsizlik ve esneklik kavramları esas olarak insanların tüketim düzeylerini sürdürme yeteneklerinin altını oymaktadır. Ve bütün yararlarına rağmen serbest piyasalar, genellikle, sürekli bir yetersiz talep tehdidinin olduğu dünyada yaşayamazlar. Günümüzde modern ekonomilerin uzun dönemde ayakta kalabilmeleri için hatırı sayılır bir çoğunluğun sadece zorunlu harcamalar yanında zorunlu olmayan kalemlerin makul bir yüzdesini satın almaya yetecek güçte olması gereği gözden kaçmış gibidir (Krugman, 2008: 167-168; Dowd, 2008: 267-268). Sonuç olarak çalışmamızın başında Dowd’ın sözlerini tamamlayarak bitirelim. *‘Kuşkusuz insan hayatında kapitalizm yoluyla gelişme sağlanmıştır. Konforda, eğitimde, sağlıkta, üretkenlikte ve gelirden düzeyi yükseltmiştir Ama bir de öbür yanı var ki, halı altına süpürülen bileşenleri içeriyor. Bundan ikiyüz yıl önce dünyada bir milyardan az insan vardı. Oysa günümüzde sadece sefalet içinde yaşayanların sayısı üç milyarı geçiyor. Genel anlamda bir refah düzeyini sağlayacak olanaklar ne tarih öncesinde ne antik dönemde ne de modern çağın ilk evrelerinde mevcuttu. Oysa artık mevcut. Kaldı ki, karşılaştıkları tehlikeler ve zorluklar ne olursa olsun ilkel toplulukların hayat şartları, mevcut olumsuz gelişmelerden etkilenen milyarlarca insanın kine kıyasla muhtemelen daha iyi ve güvenlimiydi gerçekten?’*

KAYNAKÇA

- ADDA, Jacques.(2003), *Ekonominin Küreselleşmesi*, (Çev.) Sevgi İNCECİ, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKTAN, C.Can. (1994), *Gerçek Liberalizm Nedir?*, T Yayınları, İzmir.
- AKTAN, C.Can. (2002), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak – İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- ATAMAN, Berrin Ceylan. (1999), *İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- BAŞTAYMAZ, Tahir. (1998), ‘Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Açmaz: İşsizlik veya Kırsal Eksik İstihdam’, *Mercek Dergisi*, Mess Yayım, İstanbul.
- BOZKURT, Veysel. (2000), *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Alfa Yayınları, İzmir.
- BOZKURT, Veysel. (1996), *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- CHOSSUDOVSKY, Michel. (1999), *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çiviyazıları, İstanbul.
- DAĞDELEN, İ. (2004), “ Liberalizasyon”, *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:1,Sayı: 1.
- DİKKAYA, M. ve ÖZYAKIŞIR, D. (2006), “Küreselleşme ve Bilgi Toplumu, Eğitimin Küreselleşmesi ve Neoliberal Politikaların Etkileri “, *Uluslar arası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9.
- DOWD, Douglas (2008), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı; Eleştirel Bir Tarih*, (Çev.)Cihan Gerçek,Yordam Kitap.
- EKİN, Nusret. (2000), *Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları*, İTO, Yayın No: 33, İstanbul.
- ERDUT, Tijen. (2005/3), “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, *Çalışma ve Toplum*, Birleşik Metal-İş Yayınları, Sayı:6.
- ESİM, Sinal. (2001), “Empowerment of Women Throughout The Life Cycle As A Transformative Strategy For Poverty Eradication”, United Nations No.EGM/Pov/2001/ EP,1. New Delhi.
- ELWOOD, W. (2002), *Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu*, Metis, İstanbul.
- ILO. (2003), *Global Employment Trends*, Genova.
- ILO. (2006), *Global Employment Trends*, Briet, Genova.
- İŞIKLI, Alpaslan. (2005), *Neoliberalizm ve İşsizlik*.
- KAPAR, Recep. (2005), *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, Birleşik Metal-İş Yayınları, No:17, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten. (2002), *Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen*, 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- KORAY, Meryem. (1995), *Esneklik yada Emek Piyasalarının Küreselleşmesi*, Petrol – İş Yıllığı,95 – 96, Yayın No: 44, İstanbul.
- KRUGMAN, Paul. (2008), *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, (Çev.) Neşenu Domaniç, 5.Basım, Literatür Yayınları.
- KUTAL, Gülten ve BÜYÜKULUSLU, Ali Rıza. (1996), *Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi*, Der Yayınları, İstanbul.
- LLOSA, Aluara Vanges. (2004), “ The Individualist Legacy in Latin America”, *The Independent Rew*, Vol.VII, No:3.
- MURRAY,Robin. (1998), *Fordizm ve Post Fordizm - Yeni Zamanlar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ONGAN, Nilgün Tunçcan. (2000), *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*, Birleşik Metal – İş Yayınları, No:16, İstanbul.
- PAKSOY, Sadettin. (2000), *Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği*, Şanlıurfa.
- SAPANCALI, Faruk. (2003), *Sosyal Dışlanma*, 9 Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, No: 9, İzmir. Centre, ANU Pub. Canberra, Australia.
- SCHNEIDER,F. (2004), *Size and Measurement of the Informel Economy in 110 Countries Around the World*, Workshop of Australian Tax.
- SÖNMEZ, Sinan. (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ŞAYLAN, Gencay. (1995), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ŞAYLAN, Gencay. (1996), *Globalleşme Üzerine*, Ulusal, Sayı:2,Ankara.
- ŞENSES, Fikret. (2001), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANYILMAZ, Kurtar. (2000), *Kriz ve Post – Fordizm Teorileri: İstikrarlı Bir Kapitalizm Mümkün (mü) dür (?) – Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir Değerlendirme*, *İktisat Dergisi*, Sayı: 403.
- TEMİZ, Hasan Ejder. (2004), *Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri*, Genel – İş Matbaası, Ankara.
- VANDENBROUKCKE, Frank. (1998), *Globalisation Inequality and Social Democracy*, Institute for Public Policy Research, London.
- WENT, Robert. (2001), *Neo – Liberal İddialar, Radikal Cevaplar*, (Çev.) Emrah Dinç, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- World Bank. (2002), *World Development Indicators*, Washington D.C.
- YALINPALA, Jale.(2002), “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, *Küreselleşme, İktisadi Yöntemler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Derleyen: Alkan Soyak, Om yayınevi, İstanbul.